

Т. О. ФЕДОРЕНКО
ПРАВДА І КРИВДА

Антоніми є одним із яскравих засобів мовної виразності. Правильне використання антонімічних протиставлень допомагає чітко розрізнити поняття, уявлення, веде до точності і ясності мови, дозволяє виразніше підкреслити антагоністичну непримиренність зображуваного, посилює афористичність мови. У сучасній українській мові серед найуживаніших антонімічних пар, таких, як *життя — смерть, любов — ненависть, горе — радість, воля — неволя, бідний — багатий, говорити — мовчати, плакати — сміятись* та ін., привертає увагу *правда — кривда*. Антонімічна взаємодія їх особливо чітко простежується в творах письменників і полонить глибокою художністю, високим соціальним звучанням: «Слава не поляже; Не поляже, а розкаже, Що діялось в світі, Чия правда, чия кривда І чий ми діти» (Т. Шевченко); «Нема *правди*, не виросла, *кривда* повиває» (Т. Шевченко); «Скрізь *неправда*... скрізь! — шепотів він [Чіпка]. — Куди не глянь, де не кинь — усюди *кривда* та й *кривда*!.. Сказано: великий світ, та нема де дітися!.. Коли б можна, весь би цей світ виполоти, а виростив новий... Тоді б може й *правда* настала!..» (Панас Мирний); «До *правди* сповнені любов'ю, до *кривди* — ненавистю вщерть, за кров відплатимо ми кров'ю і перебором люту смерть!» (В. Сосюра); «Вона знала, що таке *правда* і що таке *кривда*. Зненавиділа *кривду* і поклялася все своє життя служити *правді*» (Ю. Збанацький); «Пішли ізнов: залізо — на залізо, на *кривду* — *правда*, сонце — на пільму!» (І. Гончаренко). Такий широкий діапазон уживання слів *правда — кривда* підказує не випадковість утвердження їх у мові як антонімічної єдності.

Виникли вони ще у праслов'янський період, про це говорить наявність їх в інших слов'янських мовах (пор. укр. *правда — кривда*; рос. *правда — кривда*; білор. *праўда — кривда*; пол. *prawda — krzywda*, чес. *pravda — křivda*; болг. *правда — кривда*). Іменники *правда* і *кривда* тісно пов'язані з давніми слов'янськими словами *правий* і *кривий*.

Слово *правда* походить від слова *правий*, яке спочатку означало «уперед направлений», звідки потім виникли його інші значення: 1. «прямий, рівний»; 2. «істинний, такий як треба». Повна форма *правий* утворена від праслов'янської короткої **pravъ* > *правъ* «прав» — «істинний, справедливий». Етимологія **pravъ* точно не встановлена. Учені, що досліджували його походження, висловлюють різні припущення. Одне з них — кореневий елемент **pra-* сягає індоєвропейського **per-* / *por* як вказівки певної грані, межі. Крім цих значень, *правий* ще означало відповідну руку (*правицю*) і невинного, тобто «правого», що підтверджується існуванням протиставлення **pravъ* — **ne* — *pravъ*. Це дало підставу деяким ученим зробити припущення (долучаючи й інші факти), що «розрізнення правої і лівої руки служило способом класифікації і в юридичній практиці (*правий* — *винний*) і, можливо, навіть використовувалося в реальній процедурі суду» (Доклади VIII съезда славистов).

Кривда пов'язана із *кривий*, словом, яке зберегло своє первісне значення і розвинулося із давньоруського *кривийи* «зігнутий, неправильний, невірний». Воно споріднене з лит. *kreivias* «кривий», можливий також зв'язок із лит. *koigys* «ліва рука».

Значення слів з часом зазнають змін. Показовою щодо цього і є доля антонімів *правда — кривда*. Порівняймо значення слова *правда* у Словнику староукраїнської мови (Словник староукраїнської мови XIV—XV ст., т. II) і у Словнику української мови (Словник української мови, т. VII) (далі ССУМ і СУМ); ССУМ, **правда**: 1. (Істина) правда; 2. Справедливість; 3. Праведність, чесність; 4. Присяга; 5. Договір, умови договору; 6. Судове рішення. СУМ, **правда**: 1) Те, що відповідає дійсності; істина; 2. Правдивість, правильність; 3) Справедливість; порядок, який ґрунтується на справедливості; протилежне к р и в д а; 4) Уживається як назва кодексів середньовічного права. *Руська правда*; 5) у знач. присудк, сл. Справді, насправді; 6) у знач. вставн. сл. Справді; // Щоправда.

З наведеного видно, що останні три значення, зафіксовані у ССУМі — (4) Присяга;

5) Договір, умови договору; 6) Судове рішення — історично застаріли і сучасним словником не подаються. У СУМІ вперше в лексикографічному тлумаченні слова *правда* з'являється антонімічний елемент тлумачення — слово-антонім *к р и в д а* — як цілком усталене і нормативне, закріплене мовою; 3) Справедливість, порядок, який ґрунтується на справедливості; протилежне *к р и в д а*. Як бачимо, втілення в словах-антонімах *правда* — *кривда* прадавньої слов'янської традиції значення *права, закону, справедливості* і протилежне — *несправедливості* — мова дбайливо зберегла і донесла до наших днів. Матеріали словників подають й інші значення слів *правда* — *кривда*, але тільки одне із значень слова *правда* має співвідносне значення в слові-антонімі *кривда*. Як правило, домінуючим словом в утворенні антонімічної пари виступає слово з позитивним значенням (хоч це характерне й не для всіх антонімів). У парі *правда* — *кривда* слово *правда*, безперечно, є основним. Від нього, як від слова з позитивною семантикою, йдуть антонімічні «імпульси»: воно здатне вступати в антонімічні відношення з кількома словами, напр., *правда* — *неправда*, *правда* — *брехня*, *правда* — *кривда*, а слово *кривда* такої здатності не має. У сучасній мові іменник *правда* у СУМІ представлений у порівнянні з іменником *кривда* з більшою кількістю значень (6:3) і входить у досить велике словникове гніздо з коренем **прав-**. Що ж до сполучуваності з іншими словами, то й тут антонім *правда* вигідно виділяється, наприклад у Словнику мови Шевченка він наводиться у поєднанні зі словами *святая правда, пресвятая правда, слово правди, сонце правди, апостол правди, правди голос, дума правди, правди зоря, світ правди, світоч правди, правда-воля, сонце-правда, правда-мста*. У слова ж *кривда* набагато вужча словникова «орнаментация» (*кривда злая, чорная кривда, лиха кривда* та ін.). У парі *правда* — *неправда* синонімічний антонім *неправда* з префіксом **не-** має неповну, пом'якшену протилежність, тоді як у парі *правда* — *кривда* антонім *кривда* стає «крайньою граничною протилежністю» (Новиков Л. А., Антонимия в русском языке).

Потрапляючи в канву художнього твору, ці слова створюють його соціальний фон. Від них залежить і добір інших слів, що їх оточують. Саме на красномовному протиставленні антонімів *правда* — *кривда*, *правда* — *неправда* та їх переході з різнокореневої антонімії в однокореневу і навпаки побудовані численні прислів'я і приказки, в яких сконденсована народна мудрість: *Правда та кривда як вогонь та вода; Правда кривди не любить; Правда кривду переважить; Кривда на правді не відіграється; Правда і з дна моря виринає, а неправда потонає; Правдою весь (цілий) світ зійдеш, а неправдою ані до порога*. Антонімічна пара *правда* — *кривда* з давніх пір відбиває тяжкі умови життя трудового народу в класовому суспільстві і боротьбу з гнобителями. В українському фольклорі побутують образи *Правди* і *Кривди*, які ведуть між собою непримиренний діалог. Соціальна нерівність у класовому суспільстві закріпила багатотікове існування цих образів у народній свідомості. Народні творці вдавалися до персоніфікації, наділяючи *Правду* і *Кривду* людськими рисами. Таке змальовання було зрозумілим і співзвучним трудовому народові і зумовило широку популярність образів *Правди* і *Кривди*: «Та вже ж тії *Правди, Правди* не зіскати, Бо стала та *Кривда* тепер панувати», — співалося в народній пісні.

Передові письменники гаряче співчували народові. У своїх творах вони, використовуючи антоніми, викривали суперечності класового антагоністичного суспільства, зображували боротьбу трудящих проти соціальної нерівності. Невипадково у Словнику мови Шевченка одне із значень слова *правда* — «справедливий соціальний устрій, справедливість» — є домінуючим і стоїть першим, бо саме так використовував часто слово *правда* Т. Г. Шевченко у своїх поезіях, створюючи гнівні, гіркі і сильні за соціальним звучанням рядки:

Дивлюсь: неначе ті ягнята,
Ідуть задумані дівчата,
А дід (сердешний інвалід)
За ними гнеться, шкандибає,

Мов у кошару заганяє
Чужу худобу.
Де ж той світ!?
І де та *правда*!?
Горе! Горе!

«У нас немає іншого поета, який би так широко і майстерно використовував антонім і взагалі звертався до протиставлень, підкреслення контрастів, як Леся Українка»¹. Серед улюблених антонімів Лесі Українки є і антонімічна пара *правда* — *кривда*: «У мене розум наче потьмарився, не знаю я, де *правда*, і де *кривда*» (Леся Українка);

Нема в нас, браття, ні зради лихої,
Ні кривди ми не боїмось,
Знамена держимо *правди* святої,
На зраду ми не піддаємось

(Леся Українка).

Народні мотиви, втілені у прислів'ях і приказках, перегукуються з мотивами в казці для дітей про *Правду* і *Кривду* Панаса Мирного.

у П. Мирного

«Нема між ними [Правдою і Кривдою] ніякої згоди: щоденна сварка та лайка, щоденні шкоди та перешкоди. Не рідні сестри то, а вороги люті!»

«Все та *Кривда* розкорінюється та шириться, старшинує та панує на землі, А *Правда* голодна та холодна сновигає по світу, горем сита, сльозами полита».

Прислів'я та приказки

Правда та *кривда* як вогонь та вода:

Правда *кривди* не любить.

Правда в постолах, а *кривда* у чоботях.

Високий соціальний зміст, що наповнює слова *правда* і *кривда*, сприяє їх антонімізації, а звукова подібність (пор. однакові звуки **р**, **в**, **д**, **а**) ще й підсилює протилежність семантики цих слів. У звуковому відношенні вони є антонімічними паронімами — «одним із найцікавіших феноменів мови.., коли близькі за звучанням слова виражають протилежні значення»².

По-новому зазвучали слова *правда* — *кривда* в радянський час:

Ми ростемо і в височінь, і вшир,
І *правда* наша *кривду* поборола

(М. Рильський).

¹ Тимошенко П.Д. Мовна майстерність Лесі Українки. – Мовознавство, 1971, № 1, с. 87.

² Критенко А. П. Паронімія та її роль у мові. — Мовознавство, 1969, № 1, с. 50.